

YU ISSN 0027-8084

UDK 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

PG

1201

.N24

Nash Jezik.
НАШ ЈЕЗИК

XXVII/1—2

UNIV. of KANSAS.

AUG 28 1987

БЕОГРАД

1986.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXVII (нова серија)

Св. 1—2 (1986)

САДРЖАЈ

Усмјеравање језичког описа — од граматике до комуникацијске компетенције (ТАТЈАНА БАТИСТИЋ)	3
Употреба инфинитива у језику А. Шеное, М. Глишића, З. Мајдака и Д. Ненадића (ВЛАДО БУКАНОВИЋ)	38
О једном синтаксичком и семантичком моделу сложених реченица са каузалном клаузом која се уводи везником што (КСЕНИЈА МИЛОШЕВИЋ)	67
Прилог проучавању варијабилних именичких облика генитива мно- жине (ВЛАДИМИР ГУДКОВ)	72
Појаве недеклинирања географских имена у синтагми са номенкла- турним термином (БОГОЉУВ СТАНКОВИЋ)	77

Из терминологије и лексике

Примери фонетске и творбене адаптације старије књижевне лекси- ке у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ (ГОРДАНА ЈОВАНОВИЋ)	90
Из наше дијалектолошке проблематике (о неким класификационим терминима) (АСИМ ПЕЦО)	93
Спорни везник с обзиром да (МИЛОШ КОВАЧЕВИЋ)	101
О облицима <i>видилац/вид(ј)елац</i> (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ)	114

Дискусија и дописи

Око алтернативне употребе двају облика у другом делу сложеног футура (ВИДА СТЕВАНОВИЋ)	118
Око сата и часа (МИРОСЛАВ КРАВАР)	125
Још о часу и сату (писмо једног читаоца) (инж. ТОМИСЛАВ ИЛИЋ)	130

О ОБЛИЦИМА ВИДИЛАЦ/ВИД(Ј)ЕЛАЦ

1

У популарној рубрици „Лексиклопедија“ београдског недељника TV НОВОСТИ говорило се и о облику *видилац* (в. бр. 1090 од 15. XI 1985, стр. 16). Одговарајући на питање једнога читаоца „шта тачно значи реч *видиоци*, затим да ли је она у духу нашег језика, и најзад да ли је записана у речницима и којим“, аутор прилога цитира Речник САНУ (делом и Речник МС—МХ) и тамо наведена значења и потврде одреднице *виделац* ијек. *видјелац*. Он сматра да „реч *видилац*“ није „за осуду с језичког становишта“, али да је „посебно ... питање зашто су састављачи Речника САНУ прогласили облик *видилац* за 'некњижеван'“. По мишљењу овога аутора, они су, „вероватно ... у цајтноту за размишљање, прибегли најкраћој провери: од екавског инфинитива *видети*, кад се одбије наставак *ти* а дода наставак *лац*, добија се књижевни облик *виделац*; на исти начин од ијекавског *видјети* постаје *видјелац*. Инфинитив *видити* [грешком одштампано *видети* — М.Н.] је некњижеван, стога и *видилац* је некњижеван.“

Насупрот томе, аутор овога прилога сматра да има довољно чињеница да обеснаже „сваку даљу дискриминацију“ облика *видилац*. Разабирају се у овоме прилогу три: 1° „Не треба да заборавимо на остале књижевне ијекавске падеже [осим ном. ст. и ген. пл. — М. Н.]: *видиоца*, *видиоцу*, *видиоче*, *видиоцем*, *видиоци*, *видиоцима*, *видиоце*“; 2° „Облици *седилац* [треба *сједилац* — М. Н.] и *старосједилац* нису некњижевни. Зашто је онда некњижеван облик *видилац*?“; 3° „Из примера које наводи речник САНУ видимо ... да су номинатив *видилац* употребити и црно на бело написали Јустин Поповић и Божидар Ковачевић ... Обојица су врхуни познаваоци и народног и књижевног језика“.

Понуђена аргументација тешко да доказује грешку коју су „састављачи“ Речника САНУ починили „у цајтноту за раз-

мишљање“. Могло би, евентуално, бити обрнуто — да је у „цајт-ноту“ био сарадник TV НОВОСТИ. Али, појмимо редом:

1° Ијекавски облици зависних падежа именице *видјелац* са -и- (осим ген. пл.) не могу „оправдати“ употребу ном. ст. *видилац*; могу је, у најбољем случају, објаснити. Ако би се ишло том логиком, онда бисмо у књижевном језику имали и *гледаоц*, *мислиоц* и сл. (према *гледаоца*, *гледаоцу*..., *мислиоца*..., *мислиоци* итд.), затим *вучу*, *печу* и сл. (према *вучем*, *вучеш*, *вуче*, *вучемо*, *вучете*; *печем*, *пече* итд.) или *видјео* (према *видјети*, *видјела*, *видјело*, *видјеле*, *видјели*) и сл.¹

2° Не постоји потпуни паралелизам између облика (старо)-сједилац и *видилац*. Глаголске основе којима се мотивишу ове именице гласе у стандардном језику: *сједје-* и *сједи-* — у првоме случају,² а само *видје-* — у другоме. Међутим, у екавској варијанти и код прве основе имамо само (старо)сједелац према *седе(ти)*.³

3° Не верујемо да је чињеница да су „баш“ Јустин Поповић („православни мистик“) и Божидар Ковачевић („београдски професор и књижевник“) „употребили и црно на бело написали“ номинатив *видилац* „довољна да обеснажи сваку даљу дискриминацију“ овога облика, макар они били и „врски познаваоци и народног и књижевног језика“. Треба, наиме, одвајати језик књижевности од књижевног језика, реализацију од норме јер су у питању посебни, иако међусобно дијалектички повезани феномени.

2

Све ово, међутим, никако не значи да су обрађивачи Речника САНУ „безгрешни“, а аутор поменутога прилога сасвим на кривоме путу. Није ни све тако једноставно као што се то, изгледа, чинило сараднику TV НОВОСТИ и као што се то можда могло закључити из досадашњег нашег излагања.

Вероватно је у свему томе најлакше објаснити појаву облика *видилац*. Иако је ова именица мотивисана глаголом, то, наравно, не значи да то мора бити дијалекатски облик овога глагола, тј. *видити*, али не верујемо ни да је посредни утицај

¹ Све су те појаве, иначе, познате многим народним говорима.

² У питању је, највероватније, дисимилација јата у два суседна слога (исп. и *вриједјети*/*вриједити*). У неким дијалектима се, осим тога, налази и *сиђети*, *усиђелица* и др.

³ Правопис српскохрватскога књижевног језика с правописним речником, Нови Сад — Загреб, 1960, s. v.

осталих падежа ијек. *видјелац* на ном. сл. и ген. пл.⁴ Пре ће бити да је тај облик настао аналошки, према бројним именицама на *-илац*.⁵ У обратном речнику Ј. Матешаћа⁶ пронашли смо око две стотине именица на *-илац*, а свега десетак на *-(j)елац* (од тога је половина имала и паралелне ликове са *-и-*). Осим тога, већина је ових именица прилично ретка у свакодневној комуникацији, па и у језику књижевности (нпр. *лет(j)елац*, *прас(j)ед(j)елац*, *првос(j)ед(j)елац*, *с(j)ед(j)елац* и др.), а таква је, очигледно, и лексема *вид(j)елац*. Насупрот њима, именице мотивисане глаголима на *-ити* као *бранилац*, *вршилац*, *мислилац*, *носилац*, *ослободилац*, *посетилац*, *преводилац*, *руководилац*, *тужилац*, *чинилац* и многе друге врло су фреквентне.⁷

Њима треба додати и именице типа *везилац* (: *вести*), *перилац* (: *прати*), *предилац* (: *прести*) и сл., према којима, вероватно, имамо и *везилац*⁸ (: *везати*).

3

Малобројне и, по правилу, неуобичајене лексеме на *-(j)елац* прилазе многобројним и готово свакодневним лексемама на *-илац*.⁹ То, мислимо, не би требало да буде спорно. Споран је, међутим, књижевнојезички статус тако насталих ликова.

Правопис српскохрватскога књижевног језика МС—МХ (1960) има само *вид(j)елац*,¹⁰ *лет(j)елац*... Систем, као што смо већ рекли, не нарушавају ни ликови типа *старосједилац* (поред *старосједјелац*, али екавски само *староседелац*), јер није изневерено правило по којем је основа поппа *agentis* на *-лац* идентична глаголској основи (исп. *сједје-ти/сједи-ти*, а *седе-ти*).¹¹

Горње правило, међутим, нарушавају и у Правопису засведочени ликови типа *везилац* одн. *треси́лац*, али у њему нема,

⁴ Ако би то било тачно, онда би за појаву аналогних ликова типа *летилица* било потребно неко додатно објашњење.

⁵ Ово је, опет, последица изузетне бројности глаголских основа на *-и(ти)*.

⁶ Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen 1, Wiesbaden, 1965.

⁷ Бројније су и фреквентније, такође, одговарајуће именице женскога рода типа *радилица* од оних на *-(j)елица*.

⁸ В. Речник САНУ, s. v.

⁹ То се исто догађа и са неким глаголима с основом на континуант јата (исп. *мршавити*, *остарити* и сл.).

¹⁰ И Рјечник ЈАЗУ има *видјелац*, не и *видилац*. То наводимо само као податак.

¹¹ То је прави разлог што је у Речнику САНУ облик *видилац* означен као некњижеван.

колико се могло запазити, облика на *-илац* мотивисаних глаголима на *-(ј)ети*.

Насупрот Правописном речнику, Речник САНУ има и *волилац* (онај који воли; пријатељ), а нема *волелац/вољелац*; има *вртилац* (онај који врти; стручњак за олучење, врћење топова), а нема *врт(ј)елац*. Облици глагола *волити* и *вртити* добили су, наравно, ознаку неки[ижевно]. Некиижевним је означено и *летити*, али *летилац* није (само је упућено на *летач* као и варијанта *лет(ј)елац*).

Питање је колико се ту ради о отворености норме, а колико о најобичнијој недоследности у кодификацији?! Та недоследност (а о њој је, првенствено, реч) условљена је, опет, различитим екстралингвистичким чиниоцима, међу које треба убројати и очигледно механичко повођење појединих обрађивача за оним што им пружа расположива грађа.

Постоје, међутим, и унутарјезички разлози због којих се различито поступа и због којих се није тако једноставно придружити сараднику TV НОВОСТИ у покличу: „Доле видеоци! Живео видилац!“¹² Постоји, наиме, напред изнето правило о међузависности глаголске и именичке основе, али и аналогитја и други чиниоци који то правило нарушавају. Није увек лако одредити тренутак када је једно правило толико нарушено да га мора заменити ново. Није, на жалост, ни у овоме случају. Ако се у именица мотивисаних глаголима на *-(ј)ети* појављују и ликови на *-илац* (засада, како изгледа, ређе или паралелно са *-(ј)елац*), у неких других, бројчано заступљенијих глаголских основа (нпр. на *-ати*) то није забележено (исп. *гледалац*, *стваралац*, *читалац* итд, итд.). С друге стране, будућу судбину помина *agentis* на *-лац* мотивисаних глаголима на *-(ј)ети* лепо илуструје именица *мрзилац*, забележена у Речнику САНУ само у томе облику, иако је, у најгорем случају, *мрз(ј)ети* обично бар колико и *мрзити*.¹³

У науци се може предвиђати, али норма се не прави за будућност. Она прати промене у пракси и обично иде из а њих. Због тога, а и због онога што је напред речено, сматрамо да би облике типа *вид(ј)елац* требало и надаље (или: засада, још увек) сматрати основним, стандардним, а оне на *-илац* (*видилац*, *летилац* и сл.) побочним, супстандардним.

М. Николић

¹² Расправа о облику *видилац* почела је једним, за крај XX века чудним поводом, тобожњим појављивањем Госпе у Међугорју и њеним тобожњим „видеоцима“.

¹³ Све ове појаве запажају се и код именица ж. р. типа *лет(ј)елица*.